

פזמונים חלביים בברוקלין

קיי קאופמן שלמיי

למרות ישיבתם הארוכה מחוץ למזרח התיכון ולמרות העובדה שרוב בני הקהילה כיום הם ילידי ארצות הברית, ממשיכים יהודי חלב בברוקלין, ניו יורק, ל'מסור' גם בסוף המאה העשרים אוצר גדול של פזמונים באופן פעיל¹. מאמר זה בוחן את אמנות כתיבת הפזמונים, מסירתם וביצועם בברוקלין, תוך שהוא מעניק תשומת לב רבה למקומן של רשתות אישיות ומשפחתיות בעיצובם ובשמירתם.

'הייתי זרעה של חלב ופריה של אמריקה', זכר אלברט ('אמריק') אשקר (באנגלית: Ashcar) המנוח (19 ביולי 1989), שנולד בשנת 1912, זמן קצר אחרי שהוריו הגיעו לניו יורק.² משל זה של אשקר הולם היטב גם את מסורת הפזמונים של יהודי חלב בברוקלין. מסורת מוסיקאלית זו הנה מסורת בעלת שורשים קדומים בחלב והובאה לניו יורק על-ידי משה אשקר, אביו של אלברט. כתזן קהילת 'מגן דוד' בברוקלין עד מותו בשנת 1940, ייסד אשקר מסורת פזמונים יהודית חלבית ייחודית ליהודי חלב בארצות הברית. זיכרונותיהם של בנו של אלברט ושל חברי קהילה אחרים מאפשרים לנו להבין את פשר מנהגם של בני חלב בברוקלין של המאה העשרים להצפין הן שמות והן רמזים בני-זמנם בתוך הפזמונים.

מאמר זה מבוסס על מחקר אתנומוסיקולוגי שהתבצע בשנת 1984 בקרב יהודי סוריה יוצאי חלב באזור המטרופוליטני של ניו יורק, במקסיקו סיטי ובישראל. פירוט על ראשית המחקר – ראה שלמיי. לא יכולתי לאסוף את החומרים ללא שיתוף הפעולה של יחידים מבני העדה החלבית; מידע השאוב מראיונות אתנוגרפיים צוין לפי שם ותאריך. אני מודה גם לחברת רפובליק ניו יורק ולקרן הזיכרון לתרבות יהודית על מענקיהן שסייעו לממן את המחקר האתנוגרפי ולקרן הלאומית למדעי הרוח (NEH) על מלגה בשנת 1993/1992 שאפשרה לי לנתח את הנתונים ולכתוב. כל החומר הוא חלק מספר בכתובים שייקרא *Song and Remembrance among Syrian Jews in the Americas*. פירוט ההפניות הביבליוגרפיות – ראה בסוף המאמר.

1 בפי יהודים סוריים היום המונח 'פזמון' מתייחס לשיר שבח בעברית המושר במנגינה מושאלת, לרוב מתוך המסורת המוסיקאלית הערבית מזרח-תיכונית. האסופה הראשונה של פזמונים הנהוגים בברוקלין נערכה בשנת 1964 על בסיס מהדורות מודפסות בתוספת מקורות מתוך אוספים אישיים. למעלה מ-500 טקסטים של פזמונים, ביניהם השירים הנדונים להלן, הופיעו במהדורה הרביעית של ספר שיר ושבחה הלל וזמרה, ניו יורק 1988 (להלן שושהו"ז). פרספקטיבה היסטורית על מסורת הפזמונים בירושלים ועל מקורותיו של שושהו"ז – ראה סרוסי.

2 אמו של אלברט קראה לו 'אמריק' כדי לחגוג את הולדתו באמריקה.

הרב משה אשקר הכהן

הרב רפאל ענתבי טובוש

כדי לעמוד על מלוא מורכבותם ואופיים של החיים המתמשכים של פזמוני חלב בברוקלין מן הראוי לבחון שתי רמות של פעילות. הראשונה נוגעת לקשר החי בין יהודי חלב והמורשה הרחבה יותר של המזרח התיכון הערבי; ואילו השנייה מתייחסת להקשר האנושי של מסורת הפזמונים בתוך הקהילה החלבית עצמה, הקשר אנושי שלדעתי הוא זה שהכשיר את הקרקע להתחדשותה של המסורת המוסיקאלית של יהודי חלב בניו יורק. קשר זה בין רמות המאקרו והמיקרו חשוב במיוחד בגלל צורת הכתיבה והמסירה של פזמונים על-ידי יחידים בקרב הקהילה החלבית שהתרחשה בקשר הדוק ותוך יחסי גומלין עם המדיה התקשורתית.

ראשית ברמת המאקרו, המוסיקה הערבית נשארה מבוזע איתן לרעיונות מוסיקאליים לאוצר המנגינות והנהגים הביצועיים של יהודי חלב באמריקה גם למעלה משבעים שנה אחרי שעזבו את סוריה והיגרו מהמזרח התיכון לארצות שונות בעולם החדש.³ אמנם יהודי חלב שמרו על מסורות חלביות רבות ומגוונות מעבר לים גם שנים רבות

3 יהודים היגרו מסוריה ליבשת אמריקה בעשורים השני והשלישי במאה העשרים. הם התיישבו בדרום מזרח מנהטן ובברוקלין בשנות ה-1920. היום מונים יהודי סוריה באזור המטרופוליטאני של ניו יורק כ-35,000 וריכוזם הגדול ביותר בשכונת פלטבוש בברוקלין. ריכוז שני, במיוחד בחדשי הקיץ, הוא הקהילות בחוף ניו ג'רסי. המטייל בשכונתם בברוקלין יראה עדות רבה לנוכחות יהודית-סורית במכולות ובמגדניות מזרח-תיכוניות ובמספר גדול של בתי-כנסת, בתי-ספר ומוסדות קהילה סוריים אחרים.

בהנ"י עמ"י עש"ו ויהי נועם ה' זכר

שירו לה' שיר חדש שירו לה' כל הארץ

ס פ ר

שיר ושבחה הלל וזמרה

להנצחת זכרם של הפייטנים המפורסמים
לתהלה ולברכה הראשון בקודש, הרב
רפאל ענתבי טבוש ז"ל ושני לו
נעים זמירות ישראל הרב משה אשקר
הכהן ז"ל אשר זכו לחבר ברות קודשם
שירי קודש, מתוקים מדבש ונופת צופים,
והרחיבו את גבול השירה, בהעמידם
תלמידים חזנים, ומשוררים. יהי זכרם
ברוך לנצח, אמן.

|||

מהדורה שלישית
נדפס בניר-יורק, ארצות הברית
שנת תשמ"ג לפ"ק
בהוצאת
חברת הפצה של ק"ק מגן דוד

אז ישיר ישראל את השירה הזאת

אז ישיר ישראל את השירה הזאת

אחרי ההגירה, ברם אף לא אחת טופחה במסירות ובהתמדה כמו מסורת המוסיקאלית. ואכן, יהודי סוריה היו בראש ובראשונה יורשים לשפע המסורת המוסיקאלית הערבית שהסתגנה דרך חלב. עד היום הם גאים מאוד במוסיקה של עיר הולדתם הסורית. כך, למשל, גם עתה בשנות ה-90 של המאה העשרים, מתייחסים אליה יהודי חלב כ'אל הסוג המעודן ביותר של מוסיקה בעולם הערבי', כדברי מ' טוויל, 6 בנובמבר 1984.

זקני העדה שבילו את ילדותם בחלב, או ששמעו עליה מפי הוריהם, עוד זוכרים את החיים המוסיקאליים המיוחדים שלה. נוסף לשירת הבקשות והפזמונים בבתי-הכנסת ובבתיהם בשבתות, בבתי הקפה ובקונצרטים חגיגיים,⁴ שמעו יהודי חלב מוסיקה שחשפה אותם למוסיקה המקומית. כך, למשל, מעיד טוויל:

כל אימת ששמעת מוסיקה כלשהי, וזה היה קורה בבית הקפה, היתה זאת מוסיקה ערבית. ואם חזרת הביתה ורצית לזמר לעצמך... היתה זאת המוסיקה ששמעת בבתי הקפה (ד' טוויל, 11 בדצמבר 1984).

יהודי חלב יודעים גם לספר על ביקורים של מוסיקאים מפורסמים מדמשק, בירות וקהיר בחלב בסוף המאה ה-19.⁵ מוסיקאים אלה היו בדרך כלל סולנים שניגנו בליווי קבוצה קטנה של כלים בשם 'טאכט', וביצעו רפרטואר שכלל אלתורים ויצירות כתובות שהיו באופנה במזרח התיכון בסוף המאה.⁶

במרוצת מאות השנים של ישיבתם במזרח התיכון, קלטו אפוא יהודי סוריה את המוסיקה הערבית כחלק מחיי היומיום שלהם ותוך כדי מגעיהם החברתיים. לעומת זאת, הגורם המכריע בשמירת מסורת מוסיקאלית ים-תיכונית על-ידי יהודי סוריה בעולם החדש קשור ברכי הפיתוח וההפצה המהירה של טכנולוגיית ההקלטה. זמן קצר אחרי ראשית המאה העשרים, כעשור לפני שהחלה ההגירה היהודית רחבת הממדים מסוריה לעולם החדש, נפוצו בכל המזרח התיכון הקלטות מסתוריות גם בגלילים (cylinders) וגם בתקליטים. חברת Gramophone, חברת בת של American Victor Talking Machine Company, נוסדה בקהיר בשנת 1903. עד 1908 הוציאו לעתים תכופות קטלוגים של מוסיקה סורית, ועד 1910, אלפי תקליטים של מוסיקה מזרח תיכונית במהירות 78rpm הופצו, ובתוכם 158 הקלטות מסוריות.⁷ ברם, אם לראשונה התחזקה השפעת המוסיקה הערבית המסורתית על יהודי חלב בתוץ-לארץ בזכותן של טכנולוגיות חדשות, הרי שלאחר מכן השתנתה בעקבות התפתחויות מוסיקאליות בקהיר, שבה רווח חזקה של חידוש אומנותי הצמיחה את הרפרטואר המפורסם הידוע בשם 'טאראב' (קסם, בידור). תעשיית ההקלטות הצעירה מצידה הזינה את הקריירות העולות של מוסיקאים מצריים בשנות ה-1920.

היהודים עזבו אפוא את סוריה כשהם שומרים על המסורת המוסיקאלית המקומית החזקה מחלב מצד אחד, ומצד שני כשהם מגלים עניין ער בזרמים

4 ראה: סוטון, כרוניקה, עמ' 43-44.

5 ראה: סוטון, חלב, עמ' 191.

6 עדיין שרים בברוקלין היום צורות שיר, כגון הקצידה והמוואשת. אף התיאוריה המוסיקאלית החלבית בסוף המאה העשרים מדגישה את צורות השיר הערביות המסורתיות, והגדרותיהן הופצו בחומר לימוד ששוכפל בידי החזן והמורה החלבי דוד טוויל ב-11 בדצמבר 1984.

7 גרנוב, עמ' 255, 257.

החדשניים שמקורם בקהיר. לפיכך אך טבעי הוא אם גם אחרי שנים רבות של ישיבה מעבר לים, רחוק מאדמת סוריה, הסתבר ששני הסגנונות מילאו תפקיד חשוב במסורותיהם המוסיקאליות כמהגרים מהמזרח התיכון. ייתכן אף שהגורם המשמעותי ביותר היה תעשיית ההקלטות המתפתחת שאפשרה ליהודי חלב לשמוע מוסיקה ערבית בכל מקום וכן להמשיך ולרענן את הרפרטואר המוסיקאלי הישן שלהם על-ידי הזמנת תקליטים חדשים.

עניינם של יהודי חלב בכרוקלין היום במוסיקה ערבית עדיין מתמקד בראש ובראשונה בשני מוסיקאים מצריים ששלטו במוסיקה ערבית במהלך המאה, אום כלתום (1899-1975) ומוחמד עבד אל-והב (1910 בקירוב עד 1992). המוסיקה של מוחמד עבד אל-והב היתה אהובה במיוחד על רבים מבני הקהילה החלבית בארה"ב מילדותם; את שיריו, שאת מנגינותיהם הם שאלו כדי לשיר בהם פזמונים, הם שרו בחגיגות גם עם תמלילים הערביים המקוריים.⁸

מעבר לשכירת מוסיקאים ערבים מקצועיים למסיבות פרטיות ולקונצרטים ציבוריים דלים מאד היו הקשרים בין מהגרים יהודים, נוצרים ומוסלמים ממוצא מזרח-תיכוני בניו יורק. העדרם של יהודי סוריה ממופעים של אמריקאים ערבים נבע באופן חלקי מהסתגרות העדה, אך קיבל חיזוק מהמתח הפוליטי המתמיד בין יוצאי המזרח התיכון בני דתות ועמים שונים. הזדמנויות ליהודי סוריה להשתתף במופעים פומביים של מוסיקה ערבית בניו יורק הן למעשה נדירות, כיוון שארועים ספורים אלה מתקיימים בדרך כלל מחוץ לברוקלין ולעתים תכופות בלילות שבת.⁹

8 לדוגמה, מנגינת השיר של עבד אל-והב 'אחבי אשופק', דאור וירטואוזי שהולחן בשנת 1931, הוסבה לפזמון 'אני אשיר לך' (שושהווי"ז, עמ' 228b). ברם בחגיגת חמישים שנה לנישואיו, שר משה טוויל מניו יורק את 'אחבי אשופק' בערבית המקורית בליווי להקה קטנה של מוסיקאים ערביים (שלמי, רשימות שדה, 30 ביוני 1988). בקרב יהודי סוריה בנו יורק מספרים סיפורים על אודות קשריו האמיתיים או הדמיוניים של עבד אל-והב לקהילתם. סיפור אחד כזה מפתח את כושרו של המלחין לנצח על שיר שכתב לרגל ביקור אנאר סאדאת בישראל. אחרים סיפרו שיהודי סוריה מניו יורק ביקרו את המלחין במצרים והודיעו לו על הדרך בה שואלים את מנגינותיו לפזמונים. נאמר שהמלחין התרגש ושמח על הידיעה (מקור אלמוני). חוקר אחד שמע גרסה שעל-פיה שאל המלחין (אולי בהלצה) אם יקבל תגמולים (מ' קליגמן, ידיעה פרטית). בסיפור אחר מייחס עבד אל-והב את הכרתו הפומבית הראשונה ליהודי חלב (מוריס ענתבי, מצוטט בסוטרן, כרוניקה, עמ' 228). מסורות בעל-פה אלה, בין שהומצאו או לאו, מכניסות מידה של חוויה בין-אישית לתוך מסורת מוסיקאלית שכידוע מתקיימת על-פי הקלטות.

9 לדוגמה, קונצרט של סבח פאקרי, זמר מחלב המוכר היטב ליחידים בקהילה הסורית-יהודית (י' סאף, 19 בדצמבר 1985), נערך בליל שבת באולם קונצרטים במרכז מנהטן (Sabah Fakhri, Classical Music and Songs of the Arab World, May 29, 1992). מידען אחד מסר שנכח בקונצרט של וארדה פבורם בניו יורק בקיץ 1984, והוסיף שזו הפעם היחידה שמע זמר ערבי בקונצרט פומבי בניו יורק (מקור אלמוני). המצב דומה בקרב יהודי סוריה במקסיקו סיטי, המסבירים שאינם הולכים לשמוע מוסיקה ערבית במועדון לילה מקומי בגלל מספר טעמים: לא היו 'מרגישים בנוח' מבחינה חברתית; הם לא אוהבים את המוסיקה היפופולארית המבוצעת שם; ונכחות רקדניות בתן פוגעת ברגשותיהם.

אין פלא אפוא שקלטות, ובמיוחד המיובאות מקהיר,¹⁰ הן ששימשו כמודלי החיקוי העיקריים של המוסיקה הערבית של המאה העשרים שעל־פיהם יהודי סוריה בעלי נטיות מוסיקאליות יכלו לעצב את מופעיהם:

כאשר התבגרתי, אהבתי מוסיקה ערבית, איני יודע למה, והייתי קונה תקליטים ושומע אותם. למדתי אותם מתקליטים. באותם הימים לא היו לנו קלטות, ולמדתי את הכל... מתקליטים (י' סאף, 4 בדצמבר 1984).

הגורם השני שעיצב את עתיד הפזמון בברוקלין הוא גורם פנימי הקשור בתולדותיה של הקהילה ובהשפעתו המוסיקאלית והפרדגוגית של הרב רפאל (ענתבי) טבוש, שיהודי חלב בניו יורק זוקפים לזכותו את חידוש כתיבת הפזמון וביצועו בחלב. הרב רפאל טבוש (נולד בחלב ב-1873 ונפטר בקהיר ב-1919)¹¹ היה המלחין הפורה ביותר של פזמונים בחלב בסוף המאה ה-19. בקרב יהודי חלב בברוקלין הוא מכונה בחיבה 'גנב', שכן, כשהיה שומע שיר ערבי בבית קפה בחלב היה 'גונב' ולמחרת היה הופך את מנגינתו לפזמון (ה' קאיר, 14 במארס 1985).¹² פזמונים רבים של טבוש וביניהם שירים פופולאריים כמו 'יחיד רם' (שושהו'ז ס' ש) ו'אתה אל כביר' (שושהו'ז ס' רסה) זוכים עד היום לביצועים בקהילות סוריות בכל העולם. אף על-פי שמהקדשותיהם של רבים משיריו ברור שהיו אלה שירים שהוזמנו על-ידי בעלי השמחה, או משפחותיהם, כדי לציין אירוע במחזור החיים, כגון בר מצווה או חתונה, מלמדים הראיונות עם חברי הקהילה החלבית בברוקלין שלא פעם התנדב טבוש להלחין שירים למקורביו, וכלל בהם רמזים אישיים רבים. אין ספק ששירים מעין אלו שנכתבו מתוך חיבה ויחס אישי כוללים גם מידע אישי. להלן אדון בשלושה פזמונים שאחד מהם מיטיב לדעתי להדגים את כשרונו המוסיקאלי של טבוש, והשניים האחרים משקפים את מאמצי ממשכייו, שביניהם אף אשקך, להטביע חותם אישי על חיבוריהם.

- 10 מוסיקה מישראל הפכה לבעלת השפעה רבה בקרב יהודי סוריה בתפוצות רק בעשורים האחרונים, פחות בזכות הקלטות ויותר בזכות המספר הגובר של חזנים ספרדים המועסקים בניהול התפילות בבתי-כנסת של יוצאי סוריה ביבשת אמריקה.
- 11 לניאדו; תודתי לעזרא ברנע ולארוין סרוסי, שכל אחד מהם היפנה אותי למקור זה. טבוש נולד כפי הנראה בשנת 1873 (מ' ענתבי, 12 בספטמבר 1992). גראסיה הבר, בת אחייניתה של רפאל טבוש שהיגרה לניו יורק בשנת 1927, זוכרת שרפאל טבוש היה אחד מבין שבעה ילדים, הרביעי מתוך חמישה בנים שנוולדו ליצחק וסטי עדס טבוש בחלב (ג' הבר, 31 בינואר 1989).
- 12 רוב בני הקהילה בברוקלין מזכירים שטבוש היה כמעט עיוור, ברם רק ג' הבר מספרת סיפור הרומז שהוא התעוור אחרי שנרדף על-ידי הרשויות בעקבות יציאה עם ידידים לשמוע מוסיקה לכפר ערבי שכן (31 בינואר 1989).

הפזמון 'מלך רחמן'

(שושה"ז ס' רה)

סימן משה	רה	דום יא זמאן
יסדו הרב רפאל טבוש בשביל החתן הנעים הרב משה אשקר כהן ביום חתונתו לצלחה בת יעקב שמאע		
מלך	רחמן. שמור נא וגאל נא לעם לה יחל. ובנה צור לעד עיר החמדה. ובה כבוד ינחל:	
שיר	בחבה. רצה נא עת אשירה. מול החתן. עם פלה נאה. עזר לו באה. וישמח בה תדיר פלת משה היא בת יעקב איש תם:	
הודו	נא עם אמונה. בקול רנה לאל גדול ונעלם. לעולם הוא רועי ומושיעי בקל-עזן ובכל-זמן. מחסדיו אחזה נעם. יתן לי יה לעד ברב אבריהם. אב האיתן. שאול אשאל מאל הנאמן. כימי שלמה יאיר את הודי בצגל:	תפ

לקשר האישי והמוסיקאלי ההדוק בין רפאל טבוש ומשה אשקר היתה השיבות מכרעת לעתיד מסירת הפזמון בארה"ב. בהערה ביוגרפית קצרה על משה אשקר (1877-1940), מתאר נכדו של אשקר את הקשר:

יליד חלב, סוריה, משה אשקר, התייתם בגיל צעיר מאוד כאשר מת אביו, יוסף אשקר. אולם את העובדה שלא בוזבו כשרונותיו של הצעיר לצרכי הרגע יש לזקוף במידה רבה לזכותו של המשורר והמלחין המפורסם, הרב רפאל טבוש. מתוך תקווה לטפח ולכוון את יכולתו הטבעית של הנער, התנדב הרב להיות אפוטרופוסו והנחיל לו את ידיעותיו הגדולות במוסיקה ערבית, בשירה עברית ובכתיבת פזמונים. על כך ששילוב מסורתי זה בין מורה גדול ותלמיד צמא לדעת הצמיח פרי מוצלח יעיד המשך העניינים.¹³

13 ראה: אשאר, עמ' 11; אביו של משה אשקר נפטר בשנת 1883, כאשר בנו היה כבן שש; לעומת זאת, חיה אמו עד שהיגרה המשפחה לניו יורק ונפטרה בברוקלין בשנת 1921 (א' אשאר, 19 ביולי 1989).

כביטוי לחיבתו כלפי אשקר, הלחין טבוש את הפזמון 'מלך רחמים' לרגל חתונת תלמידו.¹⁴ הטקסט אף הועתק עם תווים בשיטה מערבית ופורסם בספר שנפוץ בקרב קהילת ברוקלין.¹⁵ נוסף לדימויים מוכרים, המתארים את השבת ככלת ישראל ואת האהבה בין האלוהים וישראל לאהבת תתן וכלה, משולבים בטקסט גם שמות כל בני המשפחה (לפי עדות א' אשקר, 19 ביולי 1989). נוסף לשם החתן, משה, המופיע באקרוסטיכון ורמזים לכלתו, צוינו שמותיהם של בני משפחה אחרים: יעקב, אבי הכלה; אברהם, אחיה; שאול ושלמה, אחי החתן; ורינה, דודתו. טבוש, הדגיש אלברט אשאר, 'כתב לו את השיר מפני שעמד להתחתן' (9 ביולי 1989). אין אולי עדות טובה יותר לקשר בין טבוש ואשקר ולכוחם של קשרי משפחה אמיתיים או 'נחשבים' מהפזמון 'מלך רחמן'. השיר לא הוזמן כמקובל, אלא נכתב בידי טבוש לרגל השמחה. אם הקשרים בין טבוש ואשקר מדגימים את חשיבות הקשרים האישיים והמשפחתיים בתהליך הכתיבה כפרט והמסירה בכלל, סביר שהם עיצבו את מאמציו החיבוריים של משה אשקר בעצמו לחוג טקסי מעבר אישיים מאוד בתולדות משפחה. דוגמה לכך ניתן למצוא בפזמון 'יחידה התנערי', שאותו כתב אשקר לכבוד הבר-מצווה של יוסף סאף.

הפזמון 'יחידה התנערי'

(שושה'ז ס' שעא)

אחרי קרוב לעשור ב-Lower East Side (דרום מזרח מנהטן) וניהול התפילות בבית-כנסת סורי קטן ברח' אורצ'ארד, שנבנה בראשית שנות העשרים, קיבל משה אשקר את תפקיד החזן הראשי בקהילת מגן דוד בברוקלין (א' אשאר, 19 ביולי 1989). בשנת 1926 נפטר באופן פתאומי ידידו עזרא צפדייה, בהשאירו אחריו אלמנה ושישה ילדים קטנים. יוסף סאף, אז יתום בן שבע שנים של עזרא המנוח, מספר את קורותיהם:

לאמי היה קשה מאוד – היא התאבלה נורא – היה מקובל שאישה באבל תלבש שחורים בין שישה לתשעה חדשים, ולא תצא לרחוב בחודשיים או בשלושת החודשים הראשונים בגלל האבל. אמא קיבלה את זה קשה מאוד. היה נהוג לכסות את הספות והכיסאות בסלון בבד שחור – לחודשיים או שלושה, אבל אימא לא הסירה את הכיסויים השחורים עד 1937, עשר שנים

14 התאריך המדויק של החיבור אינו ידוע, אך אלברט אשקר הניח שחתונת הוריו אירעה לפני ראשית המאה העשרים (א' אשאר, 19 ביולי 1989). הנגינה נלקחה משיר ערבי בשם 'דום יה זמן'.

15 ראה: סוטרן, חלב, ללא מספר עמוד.

וְהַמְשַׁפֵּת בֵּן עֵינֶיךָ
 ב"ה
 וְהִידָה לְיָאֵת עַל יְדֵיכָה
 שִׁיר לְבַר מְצוּהָ

להתלמיד הנעים יוסף עזרא צפרייה הי"ד אדר ש' תרצ"ג

ביאת נאוה

לחן יא סגרת אל אוהארי שרושך עלא אל מי

סימן יוסף חזק ברוך ומבורך

יְהִידָה הַתְּנַעֲרִי	דִּי לְצִרוּתְךָ דִּי דִּי	לְבָשִׁי עוֹנָךְ וְעוֹרִי	וּבֹאֵי עֵדֵי עֵדֵי
אֲכַלִּי דְבָשִׁי עִם יַעֲרִי	בְּגַן שְׂדֵי שְׂדֵי	וְרַעֲיִ אֶת גְּדִיּוֹתַי	יְהִידָה וְכֹהֵן
וְאֵלֹהֵי אָבִי עֲזָרִי	רוֹכֵב שְׁמֵי שְׁמֵי	יִכְתִּירֵנִי בְּנֹזְרִי	וַיִּנְקֹן קְסִי קְסִי
יְוֹסִיף לְקַבֵּץ פְּזוּרֵי	כִּי אֲרַכּוּ יָמֵי יָמֵי	וּמִקְהָ יִשְׁעוֹתַי	יְהִידָה וְכֹהֵן
שְׁמַחֵי עִמִּי יְוֹלְדֵרְתִּי	אֲחִי וְגַם אֲחִיוֹתַי	כִּי הַיּוֹם זֶה נִכְנַסְתִּי	כְּיוֹם יַד מִשְׁנֹתַי
לְעַבְדֹךָ בַּתְּפִלָּתִי	בְּלִבִּי וּבְשַׁפְתִּי	עִם עֵדֶת קְהָלֹתַי	יְהִידָה וְכֹהֵן
פֶּאֶר בֵּין עֵינֵי אֲשִׁים	וְאוֹת אֲקַשׁוּר עַל יָדֵי	לְמִי שַׁעֲשֵׂה נְסִים	לְעַם מְרַדְכֵי דוֹרֵי
כִּי אֲדוּנִי עֵינֶךָ שִׁים	הֵן נִשְׁאַרְתִּי לְבָדִי	אֵינִן מְקִים יְרִיעוֹתַי	יְהִידָה וְכֹהֵן
חֹזֵק אֵל יִשְׂרָאֵל נַעֲרָךְ	אֶת בְּרִיחֵי שַׁעֲרֵי	וְאַחֲזֶה לְתִשְׁבֵּי רֵץ	עַף לְדַלֵּג עַל הָרֵי
וַיִּשְׁאַל חֹזֵן נַפְרָךְ	כִּי יִמְשָׁה אֶת עֵדְרִי	לְנֹה מִשְׁכְּנוֹתַי	יְהִידָה וְכֹהֵן
בְּרוּךְ שֶׁהַחַיִּינִי	וְהָאֲרִיךְ יִמּוֹתַי	וְאֲשֶׁר קִימְנִי	לְהַתְּחִיל בְּמִצְוֹתַי
לִזְמַן זֶה הַגִּיעֵנִי	וְכֹה יִמְלַח הַחֹבּוֹתַי	לִכְּן אֲקִדֵּשׁ עֵתוֹתַי	יְהִידָה וְכֹהֵן
וּמְבוּרָךְ מִוְרֵי תְהִיתָ	רַב שְׁלוֹם לְבָנֶיךָ	בְּהֵם תִּשְׁמַח וְתַחֲיִיתָ	וְכֹהֵן חַתְּנֶיךָ
בְּרַכַּת הַדְּיוּמֵי אֵל תְּהִיתָ	נִקְלָה בְּעֵינֶיךָ	שְׁלוֹם לְכֵם רַבּוֹתַי	

אחרי מות אבי. במקום להישאר בבית לשלושה חודשים היא נשארה בבית במשך עשר שנים. היו לה חברים, היו לה אחיות; אני הייתי עורך את הקניות בשבילה (י' סאף, 23 באוקטובר 1984).

אלברט אשאר גם זוכר את דאגת אביו לאלמנת חברו המנוח, שלא יצאה מאבלה עד שנת 1933, שנת הבר-מצווה של יוסף הצעיר, ומעיד: 'אז הלחנו שיר למען בנה. ואמרנו לה 'יחידה התנערי' / די לצרותך די די / לבשי עווןך ועורי ובואי עדי עדי' (א' אשאר, 19 ביולי 1989).

בהקשר זה מן הראוי לציין שהטקסט של הפזמון 'יחידה התנערי' הוא תצלום של ההדפסה המקורית שהכין משה אשקר בעצמו, שכפי שמעיד י' סאף:

הוא (משה אשקר) היה מדפיס 200 או 300 או 400 מאלה וכמובן שהיתה לו מקהלה. בשבת שלפני הבר מצווה שלי הוא לימד אותם את השיר. אחרי שכולם למדו את השיר – שלושה או ארבעה איש – הוא היה מפיצו בבית-הכנסת. וכך כאשר עליתי לתורה, כולם שרו את השיר (י' סאף, 23 באוקטובר 1984).

הפזמון קורא לאמו של יוסף לסיים את אבלה ולשוב לטעום ממתיקות החיים. הוא מציין גם את אחריותו של יוסף עם הגיעו לגיל שבו מקבלים את עול המצוות ואת כניסתו לחברות בקהילת המבוגרים. הבית הרביעי רומז להנחת תפילין והחמישי לתפילת 'שהחיינו', והבית האחרון מברך את המלמד, המשפחה וכל הנוכחים. אשקר כלל מרכיבים אישיים נוספים בפזמון. פרט לשם חתן הבר מצווה (המופיע גם מפורשות וגם באקרוסטיכון) משולבים בשיר רמזים או אזכורים (באותיות בולטות) לשמות בני משפחה אחרים, ביניהם אביו המנוח (עזרא) ודודו (עובדיה, נסים, מרדכי, משה). המילה 'שלום' רומזת לשם משפחת האם (י' סאף, 23 באוקטובר 1984).

לעניינינו חשוב להדגיש שהפזמון, כפי שמעיד סאף, לא הוזמן. הוא פרי יוזמתו של אשקר ואף הוגש כשי לבני משפחת ידירו. ניתן להניח שמשה אשקר שהתייתם מאביו בגיל צעיר היה רגיש ליתמות וניסה להקל על מצוקה דומה באמצעות השירה.

הפזמון 'רמ"ח אברי'

(שושהר"ז עמ' 204e)

כמו שרמזים ואזכורים ליחידים ולמצביהם המשפחתיים משוקעים בפזמונים, כך מעשי חיבורם וביצועם טופחו על-ידי רשתות משפחתיות. על התפתחות וזיקה

204e	הלל	מקאם ראשט	וזמרה	(רד(ה)
שיר לבר מצוה			אל אמח אל לילא	
והָיָה לְאוֹת עַל יָדְךָ			וּלְטֹטְפוֹת בֵּין עֵינֶיךָ	
יסדתיו לכבוד גיסי האדון משה טוויל בשמחת נכדו משה בן אברהם משפחת עלי הכהן				
ראש חדש סיון תשמב			5,23,82	
אָה הָא הָא הָא הָא הָא הָא				
ר'מ'ח אַבְרֵי יַעֲדוּ אִין בְּלַעְדוּ			יְהֵ רָם תְּבַרְךָ, תְּבַרְךָ, וְשָׁלַח לוֹ 2	
אֶת בְּרַפְת אַבְרָהָם, וּמִשָּׁה בֶן עַמְרָם			יְהֵ רָם תְּבַרְךָ, וְשָׁלַח לוֹ	
לכבוד חֲמֵן בֶּר מִצְוֶה, לְשִׁירוֹ אֶת הַשִּׁירָה, בְּעִיר צִיּוֹן הַנְּעִימָה, קִרְיַת חֲנָה 2			וּלְאוֹת יְהִי לְךָ, אָה הָא הָא הָא	
קָשְׁרָם עַל יָדְךָ אָה הָא			יְהֵ תְבַרְךָ, תְּרָךְ, וְשָׁלַח לוֹ	
וּלְמִשָּׁה עַבְדוֹ, סוּד תוֹרָה גְלָה לוֹ,			יְהֵ רָם תְּבַרְךָ, וְשָׁלַח לוֹ	
אֶת בְּרַפְת אַבְרָהָם, וּמִשָּׁה בֶן עַמְרָם,			יְאַרְיִכוּ יָמֶיךָ, בְּרַפְת הוֹרִים 2	
עַנְג בְּבֶד הוֹרֶיךָ, וְשִׁמּוֹר מִצְנוֹת בּוֹרְאֶךָ			תְּפַלִּין בֵּין עֵינֶיךָ, אָה הָא הָא הָא	
אַבִּי שִׁימָה עָלֶיךָ, אָה הָא הָא הָא			וְשֵׁשׁ אֲנָכִי, עַל כָּל מִמְרַתְּךָ	
אֶהְיֶה בְּתוֹרָה, אֲשֶׁמּוֹר מִצְוֹתְךָ			נְהַגֵּם בְּחֶסֶד, וּבְרַחֲמִים	
צִיּוֹן לְעַד תִּבְנֶה, אֵל רָם שׁוֹכֵן סֵנָה,			ה' פְּרוֹשׁ עָלֶיךָ, אוֹצֵר הַטּוֹב	
תֵּן לְרַעַב לֶחֶמְךָ, לְעֵנִי וּלְאַבְיוֹנֶךָ			נְשִׁירָה וּנְהַלְלָה, לְשׁוֹכֵן עַל	
רְנֵה וְקוּל שְׁמִחָה, יִשְׁמַע בְּהַוְדָה			וְשָׁלַח גּוֹאֵל בְּמַהְרָה, אָה הָא הָא הָא 2	
אֵל בְּרָךְ הַחֲבֵרָה, אָה הָא הָא הָא			יְהֵ רָם תְּבַרְךָ, תְּבַרְךָ, וְשָׁלַח לוֹ	
וּלְמִשָּׁה עַבְדוֹ, סוּד תוֹרָה גְלָה לוֹ			יְהֵ רָם תְּבַרְךָ, וְשָׁלַח לוֹ.	
אֶת בְּרַפְת אַבְרָהָם, וּמִשָּׁה בֶן עַמְרָם				
אָה הָא הָא הָא הָא הָא הָא				
המחבר אליהו אברהם מצרי				

זו ניתן ללמוד ממסירת הפזמונים בקרב משפחת טוויל מברוקלין, שבין שורותיה אחדים מחובבני המוסיקה המוכשרים ביותר בקהילה. אהבת המוסיקה הערבית והפזמונים טופחה על-ידי אבי המשפחה, אברהם טוויל, שהיגר לארצות הברית בשנת 1913. ואכן, ששת בניו של טוויל ללא יוצא מן הכלל מוסיקאים מעולים. הבולט ביניהם, נפתלי, (נפטר בשנת 1963, היה תלמידו של משה אשקר. הוא מילא את מקום מורו כחזן בהתנרבות בקהילת 'מגן דוד' אחרי מות אשקר (מ' טוויל, 6

בנובמבר 1984).¹⁶ גם האחים האחרים שחיים היום בברוקלין – משה, הרי ודוד – עדיין מבצעים עם ילדיהם ונכדיהם, באירועים דתיים וחברתיים שונים, פזמונים, ולעתים קרובות אף מצטרפים אליהם בני משפחה רחוקים יותר, כגון לואיס (אליהו) ומשה מצרי, אחי אשתו של משה טוויל, אליס.

במאי 1982 כתב אליהו מצרי את הפזמון 'רמ"ח אברי' לרגל הבר מצווה של נכדו של משה טוויל, שנשא את שם סבו. הטקסט מתייחס ל-248 מצוות עשה בתורה,¹⁷ ומציין שמות גברים שרווחו בארבעת הדורות האחרונים של משפחת טוויל: משה – חתן השמחה וסבו, אברהם – אבי החתן, ועמרם – אבי סבו. מעבר לכך הטקסט גם רומז לדמויות התנ"כיות שאת שמותיהם נשאו בני טוויל.

אף-על-פי שמעבר לציין שם שיר ערבי בראש כל פזמון, מעט ידוע על מקורם המוסיקאלי של מנגינותיהם של פזמונים קודמים (כגון 'מלך רחמן' ו'יחידה התנערי'), כתיבתו המאוחרת יחסית של 'רמ"ח אברי' ונכונותה של המשפחה לשוחח על השיר מעלות נקודות בעלות עניין מוסיקאלי רב. המנגינה לפזמון זה, שנשאלה משיר אהוב במיוחד על משה טוויל הראשון, הולחנה בשנת 1946 על-ידי מוחמד עבד אל-והב. פער השנים הגדול בין הפצתו המקורית של שירו של עבד אל-והב ובין כתיבת הפזמון – 36 שנים – הוא יוצא דופן. המקור למנגינה הוא 'שיר החיטה' שהינו מנגינה קלילה ופופולארית על קציר החיטים שהלחין עבד אל-והב לסרט קולנוע מצרי. אליהו מצרי, שלא היה מודע לרקע הקולנועי של השיר, למד את השיר מהקלטתה מאוחרת¹⁸ יותר:¹⁹ 'ברשותי כל תקליט וקלטת של עבד אל-והב. ברגע שיצא אחד הייתי קונה אותו'. לפי מצרי, הוא השתמש במנגינת 'שיר החיטה' מפני שהיה זה 'שיר קליט, לא מעמיק, אלא קל וקליט שאנשים רבים יכלו לשיר' (אליהו מצרי, 22 באוקטובר 1991). אך בחירתו הושפעה ללא ספק גם מאהבתו האינטנסיבית למוסיקה ערבית, שהתפתחה בזכות חשיפה רבת שנים להקלטות של מוסיקה ערבית ובשל העדפתו את שירי עבד אל-והב.

16 ראה: שושהר"ז, עמ' 16.

17 חגיגת ברי-המצווה הצטרפה לאירוע משפחתי נוסף, הקדשת ספר תורה חדש נדבת משה טוויל הראשון לבית-הכנסת הסורי המקומי בו נחגג ברי-המצווה. כך מציין השיר גם את שמחת הנכד וגם את כיבוד סבו.

18 ראה: אזאם, עמ' 373.

19 ההקלטה המקורית (78 rpm) יצאה מחדש בקלטת קאירופן 1973 תחת השם 'מנגינות אל-מותיות' (הפקת EMI: Greece, TCMCCO 122). הסולן הוא עבד אל-והב עצמו.

מסקנות

לצד התאבנות צורות אחרות, כגון שירת הבקשות, בקרב יהודי סוריה בארה"ב, פרחו הפזמונים. שירים רב-שימושיים אלה נשמעים כמעט בכל אירוע חלבי – דתי, משפחתי או חברתי – ולפי תוכנם גם בחגים, בסעודות ותגיגות אחרות. היו אף שטענו שתהליך הנחלת המוסיקה הערבית בתפוצה הסורית-יהודית התרכז סביב מסורת הפזמונים, הן בהקשר הליטורגי והן בהקשר הביתי. כך יכלה הקהילה לשמר את ביצוע המוסיקה הערבית הן בסביבה טקסית והן בסביבה חברתית. ואכן, העניין בפזמון גבר במשך השנים:

יחד עם ההערכה העצמית והביטחון העצמי שהתפתחו בקהילה הפורחת, גבר העניין בפזמונים ובמקאמות, עד כדי כך שבישיבות הסוריות נותנים שיעורים לטיפוח מסורת הפזמונים... עניין פעיל בפזמונים בבתי-כנסת הגדולים הביא לפתיחת חוגים בלתי פורמאליים שנפגשים באופן פרטי כדי ליהנות משירת הפזמונים המוכרים או ללמוד יצירות ותיקות ופחות פופולאריות.²⁰

מבט קרוב ביצירתם ותוכנם של שלושת הפזמונים שנדונו לעיל מאפשר הבנה טובה יותר של משמעותם בקרב חיי יהודי חלב בארה"ב. אף-על-פי שחברי הקהילה בברוקלין נוטים לראות בפזמון 'ביטוי לרגשות כלפי האל ודרך לקיים יחס נאה למוצאך הייחודי' (ד' ניזירי, 14 באוגוסט 1985), ברור שהשירים אף מספקים כלי קיבול מרכזי לזיכרונותיהם של יחידים ושל קבוצות מבני העדה. כך הפזמונים משמשים כלי לחגוג באמצעותו טקסי מעבר וגם להזכרת בני משפחה, חיים או מתים. תפקידו של הפזמון ככלי המסייע לזיכרון, בא לידי מבע ברור בקונצרט פזמונים שבוצע לפני מספר שנים בקהילה הסורית בברוקלין. בהפסקה ניגשה אל אחד הזמרים אישה מבני הקהילה וביקשתו לשיר את 'פזמון בעלה'. בעלה מת לא מכבר והיא רצתה שישירו את הפזמון 'כדי שהוא ייזכר' (שלמיי, הערות שדה, 27 באוקטובר 1985).

הרב רפאל טבוש אמנם זכור בעיקר בזכות הפזמונים שכתב, ברם היבט פחות ידוע של פועלו, אך בשום פנים לא פחות חשוב, הוא פועלו כאפוטרופוס לקברות תלמידים שנפוצו למרכזים עירוניים בכל רחבי העולם החדש. נוסף למשה אשקר, תלמידו של טבוש, היגר לניו יורק בשנת 1912 גם תלמידו אליהו מנגד שהכשיר אף הוא תלמידים אשר תפסו מקום מרכזי במסירת הפזמונים. בין תלמידים אלו היה מאיר 'מיקי' קאירי שהכין למעלה מ-1,000 בניים לבר-מצווה ובמסגרת זו לימדם אף ביצוע פזמונים.²¹ גם חיים טוויל, תלמיד טבוש שהיגר למקסיקו סיטי בשנת 1912,

20 ראה: סוטון, כרוניקה, עמ' 483.

21 קאירי, שנולד בניו יורק בשנת 1922 להורים שהיגרו מחלב, נכתב בקונצרט פזמונים לפורים במרכז הקהילתי הספרדי (שלמיי, הערות שדה, 14 במארס 1990).

לימד פזמונים עד מותו בשנות ה-1950; בדומה לאשקר, קיבל טוויל פזמון שכתב טבוש לכבוד חתונתו בחלב ('חי הזן', שושהו"ז, ס' קכו – י' קיין, 7 בספטמבר 1992). רב רפאל טבוש הנחיל אפוא לא רק הבנה לחיבור שירה עברית אלא אף אהבה למוסיקה ערבית. יתור על כן, הוא העביר לתלמידיו, ובאמצעותם אף לתלמידיהם, גם את כוחה ואת מקומה של השירה בשמירת קשרים אישיים ובזכירת קרובים וידידים.

בשעת חיבורו הפזמון הוא מסמך פרטי, העוסק במשפחה מסוימת במועד ובמקום מוגדרים. לרוב, המנגינה מושאלת משיר שנכנס לבית המשפחה ולחייה המוסיקאליים באמצעות הקלטה מיובאת מהמזרח התיכון.²² פזמון חדש היה מתבצע לראשונה בבית-הכנסת או בתגיגת טקס מעבר; אם הוא נקלט, אחרים ישירוהו אף הם. בצורה זו עדיין מבצעים ושרים בקהילות סוריות ברחבי העולם שירים, כגון פזמון החתונה 'מלך רחמן', גם כמאה שנה לאחר חיבורם.²³ שיר אהוב במיוחד עשוי להתעלות על הקשרו המקורי המצומצם ולשמש סמל רחב לאמונה ולזהות קהילתית. שירים אחרים, במיוחד אם מנגינותיהם מושכות פחות, כדוגמת הפזמון 'יחידה התנערי' נושרים מהר מהרפרטואר ונשכחים.²⁴

כללם של דברים, הפזמון גם מבטא אמונה דתית וגם מחזק את הקשרים ההדוקים בין הקהילה הסורית בארצות הברית של המאה העשרים עם מורשתה המוסיקאלית המזרח-תיכונית. אך המשפחות הסוריות נוכחות תמיד ברקע. ככלות הכל הן אלו המספקות את החומר לחלק מהדימויים הצבעוניים ביותר, כשם שהן נותנות את מנגינותיהן האהובות, מקיימות את ארועי הביצוע, ומעל לכל מטפחות את רשתות החברה המבטיחות מסירת שיריהן לדורות הבאים.

22 בהתאם לתקדים מחלב, לעתים הלחין אשקר פזמונים למנגינות לא-ערביות, ביניהן שירים מושאלים מתוך חיי היום-יום בניו יורק. דוגמאות להשאלות כאלה הן: 'מי זאת' (שושהו"ז, מס' רלה) למנגינה האיטלקית 'סנטה לוצייה' ומפעלות אלהים חזו' (שם, מס' רלח) שבשילוב אימץ הימנון של בית ספר במנהטן, שבלא ידיעתו של אשקר הוסב משיר לחג המולד 'Oh Tannenbaum' (ה' קאירי, 14 במארס 1985; מ' ארקינוג וי' מוצרי, 14 בינואר 1986). מעריכים בחמישה אחוזים את הפזמונים כשושהו"ז המושרים למנגינות מחוץ למסורת הערבית.

23 'מלך רחמן' מבוצע עד היום בברוקלין, במקסיקו סיטי (שלמי, הערות שדה, 5 בספטמבר 1992; ס' הררי, 7 בספטמבר 1992) ובירושלים (י' בוזו, 14 במארס 1983; ס' שמי, 23 במארס 1993; מ' ידיד, 23 במארס 1993).

24 פזמון זה בוצע בצורה מהססת לצורך מחקר ב-21 בפברואר 1985. בסוף הביצוע העיר אחד המוסיקאים 'זה זמן רב לא ביצענו את השיר הזה'.

הפניות ביבליוגראפיות

N.S. Azzam, <i>Muhammad 'Abd al-Wahhab in Modern Egyptian Music</i> , Ph.D. Dissertation, University of California, Los Angeles, 1990.	אזאם
A.J. Ashear, 'Moses Ashear', <i>Sheer Ushbahah Hallel ve-Zimrah</i> , 5th edition, New York 1988, pp. 11-13.	אשאר
P. Gronow, 'The Record Industry Comes to the Orient', <i>Ethnomusicology</i> 25 (2) (1981), pp. 251-284.	גרונוב
ד' לניאדו, לקרושים אשר באר"ץ, ירושלים תש"ם.	לניאדו
J.A.D. Sutton, <i>Magic Carpet: Aleppo-in-Flatbush, The Story of a Unique Ethnic Jewish Community</i> , New York 1979.	סוטון, חלב
–, <i>Aleppo Chronicles, The Story of the Unique Sephardeem of the Ancient Near East – in Their Own Words</i> , New York 1988.	סוטון, כרוניקה
א' סרוסי, 'לראשית שירת הבקשות בירושלים במאה הי"ט', פעמים 56 (קיץ תשנ"ג), עמ' 106-124.	סרוסי
L. Ibsen Faruqi et al., compiler, <i>An Annotated Glossary of Arabic Musical Terms</i> , Westport, Connecticut, 1981.	פארוקי
A.J. Racy, 'Record Industry and Egyptian Traditional Music: 1904-1932', <i>Ethnomusicology</i> 20 (1) (1976), pp. 23-48.	ראסי
ספר שיר ושבחה הלל וזמרה, מהדורה חמישית, ניר-יורק, תשמ"ח.	שושהו"ז
K. Kaufman Shelemay, 'Together in the Field: Team Research among Syrian Jews in Brooklyn, New York', <i>Ethnomusicology</i> 32 (3) (1988), pp. 369-384.	שלמיי